

ارزیابی مناطق آزاد ایران به لحاظ جذب گردشگر و توسعه زیرساخت‌های گردشگری؛ مطالعه موردی: منطقه آزاد قشم

رحیم یعقوب زاده^۱، صدرا عمویی^۲، محمد حسین جان بابانژاد^۳

چکیده

این پژوهش به ارزیابی مناطق آزاد ایران به لحاظ جذب گردشگر و توسعه زیرساخت‌های گردشگری (مطالعه موردی منطقه آزاد قشم) می‌پردازد. نوع تحقیق با توجه به ماهیت کاربردی و به لحاظ روش توصیفی - تحلیلی است. نتایج نشان داد که در برنامه‌ریزی توسعه مناطق آزاد ایران باید به نقش مراکز اقامتی و هتل‌ها به عنوان زیرساخت‌های جذب گردشگر توجه کافی داشت. در چند سال اخیر جزیره قشم با افزایش تعداد گردشگران روبرو بوده و در بخش زیرساخت‌های ملموس از جمله واحدهای اقامتی، پذیرایی و... رشد خوبی داشته است. ولی به فاکتورهای مهمی از جمله افزایش ماندگاری گردشگران در جزیره، انتفاع جامعه محلی و تنوع بخشی به محصولات گردشگری پرداخته نشده است. در بخش زیرساخت‌های ناملموس، باید به سه مقولات آموزش، امنیت، مهمان‌نوازی تأکید شود. باید تفکر حاکم بر بسیاری از واحدهای اقامتی جزیره از حالت مشتری‌مداری تغییر و وارد مرحله مشتری‌محوری شود. مسئولان جزیره قشم باید به برندسازی جزیره از طریق حضور در همه رویدادهای بزرگ و عمده گردشگری توجه داشته باشند.

واژه‌های کلیدی: مناطق آزاد، گردشگری، توسعه، خلیج فارس، قشم

۱ - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد اقتصاد گرایش برنامه‌ریزی توریسم، دانشگاه UTTM لهستان و مدرس دانشگاه علم و فرهنگ
r_yaghoobzadeh@yahoo.com

۲ - دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ایران‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی sadraamooee2013@gmail.com

۳ - دانش‌آموخته کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه تهران babanejad21@gmail.com

مقدمه

توسعه اقتصادی در هر کشوری نیازمند سرمایه‌گذاری در بخش‌ها و فعالیت‌های مختلف اقتصادی آن کشور است و بدون سرمایه‌گذاری در طرح‌های زیربنایی و روبنایی نمی‌توان انتظار گسترش اشتغال، تولید و رفاه اقتصادی را داشت. برای تحقق این مهم، امروزه بسیاری از کشورهای جهان، تمایل شدیدی به جذب سرمایه‌های خارجی پیدا کرده‌اند (شاگری و سلیمی، ۱۳۸۵: ۹۵). در این راستا بسیاری از کشورها اعم از توسعه یافته و یا در حال توسعه اقدام به تأسیس مناطق آزاد کرده‌اند.

در قالب کلی مناطق آزاد به مناطقی اطلاق می‌شود که ورود کالا، افراد، سرمایه و خدمات در آن آزاد و خارج از قوانین کمرگی محدود کننده صورت می‌گیرد (سنبل، ۱۳۸۷: ۲). در تعریف سازمان توسعه صنعتی ملل متحد (UNIDO) از مناطق آزاد به عنوان «موتور محرکه» در جهت تشویق صادرات صنعتی تلقی می‌شود. همچنین در برداشت جدید از مناطق آزاد که به منطقه آزاد پردازش صادرات معروف است به ناحیه صنعتی ویژه‌ای در خارج از مرز گمرکی، که تولیداتش جهت‌گیری صادراتی دارند، گفته می‌شود (آرمش، ۱۳۸۷: ۱۱). این مناطق به فعالیت‌های صنعتی و تجاری و گردشگری تشویق می‌شوند و به لحاظ فیزیکی نسبت به قسمت‌های دیگر کشور متفاوت و جدا هستند (کامران، ۱۳۸۱: ۲۷۵). تنها بالاترین مقام کشوری به طور مستقیم بر اداره این مناطق نظارت می‌کند. از نیمه قرن بیستم ایجاد مناطق آزاد در کشورهای مختلف از رشد گسترده‌ای برخوردار گردیده است. علت این رشد، سابقه درخشان این گونه مناطق در کشورهای پیشرفته بوده است. این مناطق از سابقه تاریخی دیرینه‌ای برخوردارند. نخستین بنادر آزاد شناخته شده در جهان مناطق محصور بودند که در بندر چالیس و بیرائوس در یونان ایجاد شدند؛ اما اولین منطقه آزاد به مفهوم جدید در بندر هامبورگ آلمان تأسیس شد (حافظ نیا، ۱۳۸۱: ۴۰۶). هدف از ایجاد و توسعه مناطق آزاد؛ افزایش و توسعه صادرات، ایجاد اشتغال، جذب سرمایه گذاری داخلی و خارجی و انتقال تکنولوژی، افزایش درآمدهای عمومی، افزایش گردشگری، ارتقای جایگاه اقتصادی کشور و بهره‌مندی از اقتصاد رقابتی است (اسفندیاری و همکاران، ۱۳۸۷: ۱۱۹). یکی از اهداف عمده گردشگری و جذب گردشگری است. بنابراین بررسی و ارزیابی علمی و کارشناسی کارکرد گردشگری در مناطق آزاد و ویژه اقتصادی ضرورت دارد.

چارچوب نظری

ایجاد مناطق آزاد معمولاً در کشورهایی انجام می‌گیرد که سعی دارند کشور خود را سریع‌تر از زمان مقرر از مواهب توسعه پایدار و متوازن برخوردار کنند و چون حوزه‌ای را با مشخصات ویژه انتخاب می‌کنند، انتظار دارند که بتوانند این حوزه را به عنوان بخشی از کشور در فرآیند توسعه سریع قرار دهند و دستاوردهای آن را در کل کشور تعمیم دهند (صدری، ۱۳۸۷: ۴). اساسی‌ترین موضوع در تأسیس مناطق آزاد، آماده‌سازی زیرساخت‌ها و فراهم آوردن بستر مناسب برای شکل‌گیری توسعه آن است. نقش اصلی مناطق آزاد در کشورهای در حال توسعه تغییر تفکر اقتصادی در این کشورها و همسویی اقتصاد ملی این کشورها با اقتصاد جهانی است.

در شرایط کنونی جهان، روند آزادسازی اقتصادی یک ضرورت اجتناب ناپذیر تلقی می‌شود، لذا ضرورت تشکیل مناطق آزاد از دیدگاه مفهوم جهانی شدن نیز لازم است مورد بررسی قرار گیرد. مناطق آزاد دارای کارکردها و اهداف مختلفی هستند. که شامل مناطق آزاد به عنوان الگویی پیشرو برای انجام اصلاحات اقتصادی و تجاری کشور، مناطق آزاد به عنوان فضای توسعه و پردازش صادرات به بازارهای جهانی، مناطق آزاد به عنوان فضای جذب سرمایه‌گذاری و فن‌آوری خارجی و مناطق آزاد به عنوان فضای جذب گردشگران (سیمبر و بهمنی، ۱۳۹۰: ۴). یکی از راهبردهای مهم در جهت تحقق اهداف مناطق آزاد، توسعه فعالیت‌های گردشگری در این مناطق می‌باشد (ابراهیم زاده و آقاسی‌زاده، ۱۳۹۰: ۵). امروزه بسیاری از کشورها به سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های گردشگری در مناطق آزاد جهت جذب گردشگر پرداخته‌اند. کشورهای در حال توسعه‌ای که به ایجاد منطقه آزاد روی آورده‌اند بر این باورند که منطقه آزاد

می‌تواند یاری دهنده آنان در رهایی از فقر و عقب ماندگی باشد (قادری و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۰۳). اقتصاد گردشگری بهترین محرک برای کشورهایی است که به دلیل تک محصولی بودن یا محدود بودن منابع درآمدی دارای اقتصادی ناکارآمد هستند. توسعه زیرساخت‌های گردشگری در مناطق آزاد می‌رود تا به یکی از بزرگترین واقعیت‌های اقتصادی این مناطق تبدیل شود. به عبارتی توسعه گردشگری یکی از رویکردهای ایجاد تحول اقتصادی - اجتماعی در مناطق جهان می‌باشد که همواره مورد توجه پژوهشگران و برنامه‌ریزان قرار دارد. مناطق آزاد با داشتن قابلیت‌هایی در جهت افزایش صادرات، اشتغال‌زایی، جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی و جذب گردشگران داخلی و خارجی می‌توانند نقش مهمی در اقتصاد کشور ایفا نمایند و همچنین ساختار اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و قوانین حاکم بر آنها می‌تواند بستر مناسبی برای توسعه گردشگری را مهیا نماید. مناطق آزاد به جهت ساختار و ماهیت خود، همچنین ارتباطات موجود می‌توانند تعاملات سازنده‌ای در راستای توسعه، مخصوصاً در زمینه گردشگری فراهم کنند. شناسایی پتانسیل‌ها، توانمندی‌ها و جاذبه‌های گردشگری و میزان برخورداری منطقه از تسهیلات و خدمات گردشگری و برنامه‌ریزی برای توسعه مناطق آزاد، از جمله مقدمات توسعه گردشگری در مناطق آزاد و به ویژه قشم است؛ بنابراین با در نظر گرفتن اهمیت موضوع، این پژوهش به بررسی ارزیابی مناطق آزاد قشم به لحاظ جذب گردشگر و توسعه زیرساخت‌های گردشگری می‌پردازد.

اهمیت توجه به مناطق آزاد

مناطق آزاد مکان‌های تجاری هستند که در آن کارفرمایان و بنگاه‌ها به طور آزادانه می‌توانند مواد خام، کالاهای نیمه‌ساخته، ماشین‌آلات و تجهیزات خود را بدون عوارض گمرکی، تعرفه و مالیات وارد و با کمترین محدودیت و مقررات صادر کنند. صنایع و بنگاه‌های مستقر در مناطق آزاد معمولاً از مجموعه‌ای از امتیازات و تسهیلات سرمایه‌گذاری و صادراتی نظیر معافیت مالیاتی برخوردار هستند. در واقع هدف پایه گذاران مناطق آزاد در دنیا، ایجاد تجربه تئوری اقتصاد آزادی در بخش‌هایی از کشور بود که پتانسیل پیشرفت در آن‌ها دیده می‌شد (قاسمی، ۱۳۸۳: ۱۱). مناطق آزاد دارای مکان‌های صنعتی هستند که در آنها ساختمان‌ها استاندارد بوده و شرایط برای تأسیس کارخانه، خدمات عمومی و امکانات صنعتی توسط دولت فراهم می‌شود. برای سهولت صادرات کالاها معمولاً در نزدیکی این مناطق بندری، فرودگاه احداث و به طور مستقل اداره می‌شود تا کارها در کوتاه‌ترین زمان و کمترین مقررات انجام گیرد. مناطق آزاد دارای زیرساخت‌های خاصی هستند. امکاناتی را که در اختیار دارند در نقاط دیگر نمی‌توان یافت. از این رو، روز به روز بر تعداد مناطق آزاد تجاری در دنیا افزوده شده است، به طوری که در اوایل دهه ۱۹۶۰ تنها ۱۰۰ منطقه آزاد تجاری در دنیا وجود داشت، اما در حال حاضر تعداد آنها به حدود ۸۵۰ منطقه آزاد در سراسر جهان می‌رسد. این مناطق از نظر قوانین مصوب و کامل مربوط به خود را دارد و از تسهیلات زیرساختی و زیربنایی لازم در خصوص فرودگاه، شبکه حمل و نقل و دسترسی به ساحل دریا، تسهیلات برای حمل محموله‌های کانتینری، ساختمان و کارگاه‌ها و کارخانه‌های کارآ و استاندارد، ارتباطات و تسهیلات مخابراتی، شبکه‌های برق رسانی، آب و پشتیبانی خدماتی و غیره برخوردار هستند. به علاوه، حجم انبارها، کیفیت و کمیت راه‌ها، امکانات اسکله‌ها، بنادر، هتل و مشارکت بخش خصوصی در زیربناسازی به طور قابل توجهی وجود دارد.

با توجه به دلایل ذکر شده، کشورها تأکید بسیاری روی مناطق آزاد دارند و خواستار جذب سرمایه و فن‌آوری جدید هستند و می‌خواهند با به کارگیری منابع در دسترس و بلااستفاده خود از نیروی کار مازاد، بهترین استفاده را به عمل آورند. از طرف دیگر، انتظار دارند با فراهم کردن تسهیلات زیربنایی و ارائه امکانات و انگیزه‌های لازم سرمایه‌های خارجی را جذب کنند و با برقراری معافیت‌های مالیاتی و حذف قوانین و مقررات دست و پاگیر اداری سرمایه‌گذاران خارجی را از دست ندهند تا هم روابط و تعاملات دو طرفه ایجاد شود و هم بتوانند از طریق شبکه‌های گسترده جهانی با این مراکز پیوند برقرار کنند و موجبات توسعه تجاری و صنعتی را فراهم نمایند. بنابراین، مناطق آزاد پلی بین اقتصاد محدود و

بسته با اقتصاد بین‌المللی است و به طور روز افزون باعث پیوستگی اقتصاد ملی با اقتصاد باز و پویای جهانی می‌شود که این پیوستگی، موجبات بهره‌گیری از امکانات بین‌المللی در زمینه فن‌آوری، سرمایه، مدیریت و نیروی انسانی متخصص را به گونه‌ای میسر می‌کند که فرآیند توسعه شتاب بیشتری می‌گیرد.

جدول شماره (۱): رشد مناطق آزاد در جهان

سال	۱۹۷۰	۱۹۸۰	۱۹۹۴	۲۰۰۳
آمریکا	۱۰	۶۲	۱۸۳	۲۹۵
آمریکای لاتین	۴۰	۹۵	۹۷	۱۶۳
اروپا	۵۰	۹۰	۹۳	۱۵۰
آفریقا	۱۰	۵۵	۴۳	۶۹
خاورمیانه	۲	۲۴	۲۴	۳۷
خاور دور	۱۵	۳۵	۸۳	۱۳۳
ایران	۰	۱	۳	۶
جمع	۱۲۷	۳۶۲	۵۲۶	۸۵۳

(سازمان مناطق آزاد قشم: ۱۳۸۳)

مناطق آزاد ایران

اندیشه ایجاد مناطق و سرزمین‌های آزاد در ایران، نخستین بار در سال‌های آغازین دهه ۱۳۳۰ مقارن با بروز ضعف تسهیلات بندری و زیربنایی در بنادر خرمشهر، بوشهر و بندرعباس آشکار شد. پس از آن، با توجه به توسعه گردشگری بین‌المللی، مقدمات بوجود آوردن یک جزیره توریستی تجاری در اوایل دهه ۵۰ در جزیره کیش فراهم، و بدین منظور ده‌ها مکان تفریحی همراه با امکانات زیربنایی و غیره ساخته شد. در ایران اندیشه ایجاد مناطق آزاد تجاری - صنعتی در سال ۱۳۶۸ با تصویب تبصره ۱۹ قانون برنامه اول توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور با انگیزه تحقق سیاست توسعه صادرات غیرنفتی به وجود آمد که در این برنامه به دولت اجازه داده می‌شد تا حداکثر در سه نقطه مرزی کشور مناطق آزاد ایجاد کند و براساس مصوبه سال ۱۳۷۲ مجلس شورای اسلامی، کیش، قشم و چابهار به عنوان مناطق آزاد تجاری - صنعتی تعیین شدند و سپس در سال ۸۲ بر اساس ماده واحده‌ای، محدوده‌هایی از منطقه شهرستان‌های آبادان و خرمشهر (اروند)، جلفا (ارسباران) و بندر انزلی به عنوان مناطق آزاد تعیین شدند. اما برخلاف سه منطقه آزاد قبلی، ورود کالاهای همراه مسافر از این سه منطقه آزاد جدید التاسیس به سایر نقاط کشور به هر میزان ممنوع شد و با اضافه شدن این سه منطقه و منطقه آزاد سلفچگان در این اواخر، در حال حاضر تعداد مناطق آزاد تجاری و صنعتی ایران به ۷ منطقه رسیده است (داوریان، ۱۳۸۷: ۴۵).

روش‌شناسی پژوهش

نوع تحقیق براساس هدف، کاربردی و براساس روش توصیفی - تحلیلی زمینه‌یاب می‌باشد. از این جهت روش تحقیق این پژوهش روش کاربردی است که برای رفع نیازمندی‌های بشر و بهبود و بهینه‌سازی ابزار، روش‌ها، و الگوها و برنامه‌ها در جهت توسعه رفا و آسایش و ارتقاء سطح زندگی انسان مورد استفاده قرار می‌گیرد. تحقیقات توصیفی از این جهت انتخاب شده است که محقق درصد بررسی وضع موجود مناطق آزاد به طور عام و وضعیت زیرساخت‌های گردشگری جزیره قشم به طور خاص است. برای مطالعه زمینه پروژه و گردآوری اطلاعاتی در مورد مناطق آزاد، ابعاد و ویژگی‌های آن از مطالعات کتابخانه‌ای و برای شناخت وضعیت زیرساخت‌های گردشگری جزیره قشم از ابزار مصاحبه استفاده شده است.

منطقه آزاد قشم

قشم بزرگترین جزیره خلیج فارس است. که در دهانه تنگه هرمز در مسیر راه‌های دریایی از خلیج فارس به دریای عمان و اقیانوس هند و بالعکس قرار دارد. قشم در سرشماری ۱۳۹۰، ۲۸۶۰۲ نفر جمعیت داشته است. (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰). در حال حاضر ۳۰۰ کیلومتر مربع از این جزیره به عنوان منطقه آزاد و سایر نقاط این جزیره، منطقه ویژه اقتصادی است. قشم از بالا به شکل نهنگی در خلیج فارس دیده می‌شود (نقشه شماره ۱).

نقشه شماره ۱: موقعیت جزیره قشم

شهر قشم در سر این نهنگ جای دارد. این شهرستان با مساحت ۱۶۲۶ کیلومتر مربع، ۴ شهر، ۷ دهستان و ۷۸ آبادی حدود ۲.۲ درصد کل مساحت خاکی و ۷.۵ درصد جمعیت استان هرمزگان را تشکیل می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۰: ۲۵). جزیره قشم در ۲۲ کیلومتری بندرعباس قرار دارد و با سه جزیره هرمز، هنگام و لارک شهرستان قشم را در استان هرمزگان تشکیل می‌دهند. کوتاه‌ترین مسیر که جزیره قشم را به سرزمین اصلی کشور متصل می‌سازد راه آبی بندی لافت به پل خمیر حدود ۲ کیلومتر است (امری کاظمی، ۱۳۸۳: ۱۴).

سیاست دولت ایران، در قبال جزیره قشم به عنوان جزئی از بازسازی اقتصادی، تبدیل این جزیره به منطقه آزاد تجاری به عنوان بزرگترین منطقه آزاد در بین راه اروپا و ژاپن بود. تمامی شناورهای کشورهای حاشیه خلیج فارس مجبور به گذر از نزدیکی سواحل جنوبی این جزیره می‌باشند. این جزیره دروازه خلیج فارس خوانده شده است. هم اکنون دسترسی بندرهای داخل کشور به قشم از راه سه بندر بزرگ شهید رجایی، شهید باهنر و بندر لنگه امکان‌پذیر است (سازمان منطقه آزاد قشم، ۱۳۸۲). مهم‌ترین نقطه عطف در تاریخ جزیره قشم مربوط به سال ۱۳۷۲ است، که جزیره قشم به عنوان یک منطقه آزاد به تصویب رسید (شورای عالی مناطق آزاد، ۱۳۷۷: ۱۷). مهم‌ترین اهداف سازمان منطقه آزاد قشم عبارتند از:

شکل شماره (۱): مهم‌ترین اهداف سازمان منطقه آزاد قشم (دیباین، ۱۳۷۱: ۷)

وضعیت گردشگری قشم

قشم مشتمل بر جزایر قشم، هرمز، هنگام و لارک با همه پتانسیل‌های طبیعی و خدادادی موجود در جای جای آن به‌عنوان قطب مهم گردشگری کشور محسوب می‌شود. جنگل‌های همیشه سبز و دریایی حرا، کوه‌های شگفت‌انگیز، سواحل زیبا و بکر، وجود بزرگترین غار نمکی جهان، جزایر منحصر به‌فرد، صخره‌های محل تجمع خرچنگ‌های دریایی، دلفین‌های زیبا در نزدیکی جزیره هنگام، خاک‌های رنگی جزیره هرمز، قلاع پرتغالی‌ها در هرمز و قشم و بادگیرهای شهر تاریخی لافت از جمله جاذبه‌هایی است که سیل مشتاقان را به‌سوی خود جلب می‌کند (اکبرپور و نوربخش، ۱۳۸۹: ۶۳). جزیره قشم پرجمعیت‌ترین جزیره خلیج فارس است و همواره نیروی زمینی و دریایی در آن مستقر بوده است و در نتیجه ساختمان‌های نظامی متعددی در قشم، سوزا و باسعیدو وجود دارد. این جزیره دارای یازده لنگرگاه کوچک و بزرگ است. جزیره قشم به لحاظ موقعیت حساس خود همواره مورد استفاده قدرت‌ها قرار داشته است و در ادوار مختلف تاریخی تأسیسات نظامی و اداری مختلفی در این جزیره ایجاد شده است. پروازهای منظم داخلی و بین‌المللی، قشم را به تهران و چند شهر بزرگ ایران و همچنین شهر دبی در کشور امارات متحده عربی متصل کرده است. مسیرهای کشتیرانی و قایق تندرو نیز راه‌های دسترسی دریایی جزیره را فراهم می‌کنند. در قشم، هتل‌ها و مهمان‌پذیرهایی وجود دارند که پذیرای مسافران هستند. مراکز خرید متنوع و امکانات تفریحی - ورزشی گوناگون مانند پیست اسب‌دوانی، پلاژ، پارک و فضاهای سبز، قایق سواری و جت اسکی نیز در جزیره وجود دارند. همچنین این جزیره از لحاظ داشتن منابع آب شیرین که یکی از مشکلات بزرگ جزایر خلیج فارس است، اهمیت خاصی دارد و کشاورزی در آن نیز قابل توسعه است. هنوز آثار و بقایای سدها و برکه‌های مهار آب‌های سطحی که برای مصارف کشاورزی و آشامیدنی ساخته شده بوده‌اند، در قشم وجود دارند (هاشمی و بیات، ۳-۴).

گردشگری جزیره قشم

به طور کلی ایران از نظر پتانسیل‌های اکوتوریستی جزء ۵ کشور اول دنیا و از نظر تاریخی و فرهنگی جزء ۱۰ کشور اول دنیا است، اما از حیث درآمد گردشگری در ردیف ۸۹ و از حیث پذیرش گردشگر در ردیف ۷۲ قرار دارد. براساس آمار رسمی سازمان جهانی گردشگری درآمد جهانی گردشگری در سال ۲۰۱۵ بیش از ۱۱۰۰ میلیارد دلار تخمین زده شده است که ایران می‌تواند با استفاده از پتانسیل‌های فراوانش ۱۲ میلیارد دلار درآمد کسب کند.

جدول (شماره ۲) میزان ورود مسافران داخلی و خارجی به منطقه آزاد قشم و دیگر مناطق آزاد ایران را نشان می‌دهد. همانطور که مشاهده می‌شود در طول دوره مورد نظر مناطق آزاد قشم کیش و چابهار ۱۱۶۲۱۷۴۷ نفر مسافر جذب کرده‌اند که در این میان منطقه آزاد قشم رتبه اول و مناطق آزاد چابهار و کیش در رتبه‌های بعدی قرار دارند. در منطقه آزاد مورد مطالعه بیشترین مسافر در سال ۱۳۸۳ و کمترین آن در سال ۱۳۸۰ جذب شده و روندی صعودی داشته است. بر خلاف منطقه آزاد چابهار که روندی نزولی را تجربه کرده است. منطقه آزاد کیش کمترین نوسان را در جذب مسافر داشته است. در زمینه جذب مسافرین خارجی مناطق آزاد ایران عملکرد ضعیفی داشته‌اند و در طول ۴ سال ۳ منطقه آزاد تنها ۶۰۴۹۶۸ نفر مسافر جذب کرده‌اند. در این میان منطقه آزاد کیش بیشترین و چابهار کمترین مسافر خارجی را جذب کرده است. بنابراین نحوه پراکنش جغرافیایی مسافرین خارجی متناسب با سطح توسعه یافتگی مناطق آزاد می‌باشد و جزیره کیش که امکانات رفاهی مناسبتری دارد مسافرین خارجی بیشتری را جذب کرده است.

جدول شماره ۲: تعداد مسافران داخلی و خارجی در مناطق آزاد ایران

عنوان	مناطق	۱۳۸۰	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	جمع منطقه
مسافرین داخلی	کیش	۷۶۷۶۴۸	۷۲۸۵۴۱	۷۴۲۰۳۶	۷۴۲۸۴۴	۲۹۸۱۰۶۹
	قشم	۷۳۳۰۰۰	۹۷۰۸۱۸	۱۵۰۲۲۳۳	۱۳۸۴۹۰۷	۴۵۹۰۹۵۸
	چابهار	۱۱۱۳۶۵۳	۱۳۱۸۱۲۷	۷۶۴۶۵۵	۸۵۳۲۷۹	۴۰۴۹۷۱۴
	جمع	۲۶۱۴۳۰۱	۳۰۱۷۴۸۶	۳۰۰۸۹۲۴	۲۹۸۱۰۳۰	۱۱۶۲۱۷۴
مسافرین خارجی	کیش	۶۴۸۰۱	۸۲۳۹۰	۸۸۱۲۸	۱۱۵۸۷۴	۳۵۱۱۹۳
	قشم	۵۸۸۳۷	۶۰۴۸۸	۶۷۶۸۰	۷۵۳۰۰	۲۶۲۳۰۵
	چابهار	۳۵۰	۳۶۰	۳۷۰	۳۹۰	۱۴۷۰
	جمع	۱۲۳۹۸۸	۱۳۳۲۳۸	۱۵۶۱۷۸	۱۹۱۵۶۴	۶۰۴۹۶۸

(گزارش شورای عالی مناطق آزاد: ۱۳۸۴: ۶۶)

جدول شماره ۳: عملکرد شاخص‌های گردشگری منطقه آزاد قشم طی سال‌های ۱۳۸۴-۱۳۹۳

عنوان شاخص‌ها	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	شش ماه اول ۱۳۹۳	درصد تغییرات نسبت به شش ماه اول
تعداد مسافران و گردشگران داخلی	۷۳۷۹۸	۲۴۴۳۶۷	۱۵۴۱۹۲	۷۲۱۳۴۱	۳۷۵۸۹۶	۳۵۲۰۱۹	۲۰۸۸۰۷	۲۳۶۵۱۸	۴۴۱۱۸۷	۲۰۱۸۹۲	۱۷۳
تعداد مسافران و گردشگران خارجی	۱۵۱۳	۱۶۶۴	۱۷۷۳	۲۲۸۳	۲۴۵۵	۲۹۱۶	۳۲۶۴	۳۲۶۵	۳۶۷۲	۱۶۹۰	۱۲
تعداد اتباع خارجی مقیم در منطقه	۷۱	۲۳۱	۵۳۱	۶۷۹	۳۵۱۰	۱۲۵	۱۱۱۰	۳۰۵	۷۱۹	۴۷۲	۵۶۵
صدور روایید خارجی	۱۲۰۰	۱۹۵۰	۳۸۱۶	۴۳۶۵	۳۰۴۶	۶۱۷	۷۴۷	۸۵۰	۳۳۴۱	۲۵۱۴	۱۰۹
تعداد مراکز اقامتی (واحد)	۲۷	۳۰	۳۶	۴۵	۴۸	۵۰	۵۰	۵۰	۵۳	۵۹	۱۱۸
تعداد تخت در مراکز اقامتی (نفر)	۳۱۴۱	۳۳۱۰	۳۶۳۶	۴۵۰۰	۴۹۲۴	۴۹۶۴	۴۹۷۴	۴۴۷۵	۵۰۰۰	۵۳۹۹	۷۲

(سازمان منطقه آزاد قشم، گزارش شورای عالی مناطق آزاد: ۱۳۹۳)

همان‌طور که گفته شد بین سطح توسعه یافتگی و جذب گردشگر رابطه مستقیمی وجود دارد. جدول شماره ۳ نشان می‌دهد بالاترین تعداد هتل و مهمان پذیر در جزیره کیش و کمترین آن در منطقه آزاد چابهار وجود دارد. بنابراین در برنامه‌ریزی توسعه مناطق آزاد ایران باید به نقش مراکز اقامتی و هتل‌ها بعنوان زیرساخت‌های جذب گردشگر توجه کافی داشت.

گردشگری به‌عنوان یکی از منابع درآمدی قشم

برای پذیرایی از گردشگران داخلی طی سال‌های ۹۳ - ۱۳۸۴ در منطقه قشم سرمایه‌گذاری‌های خوبی صورت گرفته است هر چند پذیرائی از گردشگران در ابتدا هدف اصلی منطقه آزاد قشم نبوده ولی در طی سال‌های فعالیت با رو به نابودی و زوال رفتن سرمایه‌گذاری‌های صنعتی، تمایل به سرمایه‌گذاری در بخش‌های خدماتی و جذب مسافر زیاد شده است. در همین زمینه آمار جدول شماره ۳ نشان می‌دهد که تعداد هتل‌ها و مجتمع‌های اقامتی موجود در منطقه قشم برابر با ۵۹ هتل، هتل آپارتمان، مهمانپذیر با ۱۱۴۴۶ اتاق با ظرفیت ۵۳۹۹ تخت است. با این امکانات موجود و پتانسیل‌های سرشار از طبیعت زیبا، آثار تاریخی و سواحل بی نظیر دلفین دریا برای جذب گردشگران چندان موفق نبوده است. تا آنجا که مطابق آمارهای مربوط به مسافران ورودی به منطقه آزاد قشم طی مقطع زمانی ۹۳ - ۱۳۸۴ تعداد ۲۴۵۹۳۰۰۰ نفر مسافر داخلی از جزیره قشم دیدن کرده‌اند در صورتی که طی همین مقطع زمانی تنها ۱۲۴۶۹۱۴ نفر گردشگر خارجی وارد قشم شده اند که از این تعداد برای ۶۱۲۱ نفر مجوز اقامت صادر شده است. طبق جدول شماره ۴ بیشترین میزان ورود و خروجی مسافران هوایی مناطق آزاد ایران مربوط به فرودگاه قشم است که طی سه ماه اول سال ۱۳۹۳ حدود دومیلیون و ۲۲۶ هزار نفر از طریق فرودگاه قشم وارد و یا خارج شده اند.

جدول شماره ۴: آمار میزان ورود و خروجی مسافران هوایی مناطق آزاد در سه ماه اول سال ۹۳

نام فرودگاه	تعداد کل مسافران ورودی و خروجی
فرودگاه قشم	دو میلیون و ۲۲۶ هزار نفر
فرودگاه کیش	۹۳۷ هزار و ۵۷۳ نفر
فرودگاه جلفا	۱۹۴ هزار و ۶۲۷ نفر
فرودگاه آستارا	۱۸۲ هزار و ۸۲۳ نفر
فرودگاه سرخس	۱۸ هزار و ۱۸ نفر
فرودگاه چابهار	۳ هزار و ۳۷۴ نفر

(سایت خبری تحلیلی جنوب ایران، ۱۳۹۳)

تعداد کارت‌های مسافری صادره توسط کامپیوتر

در سال ۱۳۹۱ تعداد کارت‌های مسافری صادره در مناطق آزاد ۶۰۴۳ عدد بوده که کاهش ۵۸.۷۳ درصدی نسبت به مدت مشابه سال قبل داشته است.

جدول شماره ۵: تعداد کارت‌های مسافری ترخیص شده برای کالا در مناطق آزاد طی شش ماهه نخست سال ۱۳۹۱

ردیف	نام منطقه آزاد	تعداد کارت‌های مسافری ترخیص شده برای کالا (فقره)	درصد از کل	تعداد کارت‌های صادره توسط کامپیوتر (فقره)	درصد از کل
۱	منطقه آزاد قشم	۵.۴۶۸	۹۰.۹۵	۵.۵۱۰	۹۱.۱۸
۲	منطقه آزاد چابهار	۵۴۴	۹.۵	۵۳۲	۸.۸۲
۳	منطقه آزاد بندر انزلی	۰	۰	۰	۰
۴	منطقه آزاد حسن رود	۰	۰	۰	۰
۵	منطقه آزاد جلفا	۰	۰	۰	۰
۶	منطقه آزاد اروند رود	۰	۰	۰	۰
۷	منطقه آزاد کیش	۰	۰	۰	۰

یافته‌های تحقیق

نتایج حاصل از مصاحبه با کارشناسان و مدیران بخش‌های مختلف سازمان‌های مستقر در قشم نشان می‌دهد که ثبات سیاسی و اقتصادی کشور، تسهیلات حمل و نقل و ارتباطی خوب، محیط فیزیکی خوب، زیربنای قابل اطمینان، دسترسی به بازار، خدمات حمایتی، نیروی کار و ساماندهی خوب نقش موثری در توسعه مناطق آزاد و جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی دارند. عواملی مانند نبود راهبرد مشخص و اتخاذ سیاست‌ها برای تامین آن در مناطق آزاد، ابهام در جایگاه نهادهای مدنی و صنفی در فرایندهای تصمیم‌گیری، ناهماهنگی قوانین مناطق آزاد کشور با قوانین بین‌المللی، نارسایی قانونی در ایجاد محدودیت در حوزه گردشگری، فقدان جایگاه بالفعل در بودجه عمومی و برنامه‌های توسعه کشور از مشکلات مناطق آزاد کشور است.

اما عواملی مانند ابهام در قوانین مربوط به سرمایه‌گذاری خارجی در کشور، عدم تمایل موسسات مالی و اعتباری داخلی و خارجی جهت سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد قشم، اقتصاد محلی ضعیف و درون‌گرا و ظهور و بروز پدیده‌هایی همچون قاچاق، فقدان منابع کافی برای سرمایه‌گذاری در امور زیربنایی، سطح بسیار پایین استانداردهای زندگی، زیست محیطی و بهداشتی، نداشتن طرح جامع گردشگری و به دنبال آن مشخص نبودن افق‌ها، ماموریت‌ها، چشم‌اندازها، استراتژی‌ها و نهایتاً نقشه راه، نگاه سنتی بخش‌های مختلف حاکم بر جزیره به گردشگری، چگونگی واگذاری زمین به

خارجی‌ها برای سرمایه‌گذاری، عدم کفایت درآمدهای سازمان منطقه آزاد قشم جهت احداث و تکمیل پروژه‌های زیر بنائی، بی ثباتی در مدیریت‌ها به خصوص مدیریت گردشگری از مشکلات این صنعت در جزیره قشم است در چند سال اخیر جزیره قشم با افزایش تعداد گردشگران ورودی و افزایش تأسیسات گردشگری از جمله واحدهای اقامتی، پذیرایی و... روبرو بوده است؛ اما به عوامل مهمی از جمله افزایش ماندگاری گردشگران در جزیره، انتفاع جامعه محلی از آمد و شد گردشگران، تنوع بخشی به محصولات گردشگری قابل ارائه، افزایش رضایت‌مندی گردشگران و دست نخوردگی بستری که جریانات گردشگری در آن اتفاق می‌افتد، کمتر پرداخته شده یا اصلاً پرداخته نشده است.

کمبود نیروی انسانی متخصص و ماهر در همه حوزه در جزیره قشم وجود دارد. کارشناسان زیرساخت‌های گردشگری را در دو بخش ملموس و ناملموس تقسیم‌بندی می‌کنند؛ در بخش زیرساخت‌های ملموس، جزیره با تأسیسات فیزیکی مانند هتل‌ها، رستوران‌ها، جاده‌های دسترسی، پارکینگ، سرویس بهداشتی، مجتمع‌های گردشگری و... مواجه است؛ از این حیث جزیره در حال طی کردن روند رو به رشد است و پروژه‌های جدیدالافتتاح یا در حال ساخت، نویدبخش آینده‌ای مطلوب برای قشم هستند در بخش زیرساخت‌های ناملموس، دو بحث مهم امنیت و آموزش وجود دارد. در قشم مانند سایر نقاط ایران در مورد امنیت گردشگران مشکلی وجود ندارد ولی در بحث آموزش، سازمان‌های مستقر به شدت به تربیت نیروی انسانی نیازمند هستند در طی سال‌های اخیر دوره‌های متعددی برای آموزش نیروی انسانی شاغل در بخش‌های مختلف از جمله هتل‌ها، رستوران‌ها، تاکسی‌ها، جامعه محلی و تعاونی‌های قایق‌داران برگزار شده است.

جدول شماره ۶: تعداد هتل‌های جزیره قشم

ردیف	نام هتل	ستاره	تعداد تخت	ردیف	نام هتل	ستاره	تعداد تخت
۱	خلیج فارس	۴	۴۲۰	۱۴	المپیک	۲	۳۹
۲	گروه هتل‌های کیمیا	۳	۱۰۷	۱۵	دیپلمات	۲	۲۵
۳	بهشت	۳	۲۰۰	۱۶	پارس	۲	۲۲
۴	شمس	۳	۷۰	۱۷	سما	۲	۱۶
۵	شادناز	۳	۶۱	۱۸	ایرسا	۱	۱۸
۶	ساحل طلایی	۳	۲۰۶	۱۹	آلاله درگهان	۱	۴۶
۷	دیانا	۳	۷۱	۲۰	مرجان	۱	۴۰
۸	آپادانا	۳	۱۰۰	۲۱	کوثر	۱	۱۵
۹	نگین	۳	۹۰	۲۲	قصر قابوس	۱	۱۲
۱۰	دریا	۳	۹۴	۲۳	سناتور	۱	۲۹
۱۱	پارک	۲	۱۰۳	۲۴	گلستان	۱	۸
۱۲	سفیر	۲	۹۰	۲۵	قیاد	۱	۱۱
۱۳	آرام	۲	۶۴				

(شکل شماره ۲: نمایی از هتل بهشت جزیره قشم)

در بخش تأسیسات گردشگری از جمله مراکز اقامتی و سرویس دهندگان به گردشگران مشکلات زیادی وجود ندارد اما ریشه مشکلات که گاهی سبب نارضایتی مشتری از هتل‌ها می‌شود را می‌توان در دو موضوع دانست؛ اولاً تعداد زیادی از این واحدها از بنیان و اساس به عنوان هتل ساخته نشده‌اند. در مقطعی از زمان، تقاضای بالای گردشگران به واحدهای اقامتی، مالکان ساختمان‌ها را بر آن داشت با تغییر کاربری بعضی ساختمان‌های مسکونی موافقت نمایند و آن‌ها را به واحد اقامتی تبدیل کنند که این خود سبب شده این واحدها بسیاری از معیارها و ضوابط را در حد قابل قبول نداشته باشند. دلیل دوم تفکر سنتی حاکم بر بسیاری از واحدهای اقامتی و عدم توجه به نیازهای مشتری یا مشتری مداری است. کشورهای بزرگ و صاحب عنوان در زمینه گردشگری، حتی از مرحله مشتری مداری گذشته و وارد مرحله مشتری محوری شده‌اند؛ بسیاری از هتل‌ها در چین برای مسافران جانماز و تسبیح گذاشته‌اند. این کار نتیجه شناخت آن‌ها از مشتری و نیازهای او یا به عبارت بهتر مشتری محور بودن خود هتل‌هاست. از سوی دیگر اقدامات مثبتی که برای توسعه گردشگری در این جزیره شده از جمله معرفی جاهای کمتر شناخته شده قشم و ایجاد زیرساخت‌ها و زیربنای گردشگری در نقاط مختلف جزیره، باعث تغییر نگرش به این مقصد گردشگری و حتی توزیع زمانی و مکانی سفر در قشم شده است. واحدهای اقامتی در جزیره در وضعیت متوسطی قرار دارند.

ساماندهی اسکله‌های تفریحی در اطراف جنگل‌های حرا در روستاهای سهیلی، طبل و لافت با حمایت و هدایت تعاونی‌های محلی و ایجاد اسکله‌های شناور (پانتون) برای پهلوگیری شناورها و سوار و پیاده شدن آسان گردشگران به شناورها از جمله زیرساخت‌های ایجاد شده در سال‌های اخیر بوده‌اند. در طی یک سال گذشته ایجاد زیرساخت‌های گردشگری مانند هتل‌ها، سفره خانه‌های سنتی، رستوران‌های ارائه‌دهنده غذاهای دریایی و محلی، دو مجتمع گردشگری، مجتمع تفریحات آبی، سه دفتر خدمات مسافرتی و جهانگردی در جزیره قشم ایجاد شده‌اند. امروزه در جزیره بیشتر بر زیرساخت‌های ناملموس و معنوی (آموزش، امنیت، مهمان‌نوازی) تاکید می‌شود که به نظر می‌رسد بدون توجه به آن‌ها سایر زیرساخت‌ها نه تنها دوامی ندارند بلکه کارایی و اثربخشی مناسب را نخواهند داشت. امروزه باید ارتباطات با کشورهای همسایه حوزه جنوبی خلیج فارس تقویت شود پروازها و آمد و شدها به این کشورها افزایش یابد. در حوزه هتلینگ، باید ابتدا به زیرساخت‌های مهم شامل آب، برق و فاضلاب آن توجه ویژه شود. همچنین آموزش و آداب هتلداری یکی از دغدغه‌های مهم این صنعت در قشم است که باید به آن توجه ویژه شود (نتایج حاصل از یافته‌های محققین، ۱۳۹۳).

جدول شماره ۶: تعداد مراکز خرید جزیره قشم

تعداد	خدمات و تسهیلات
۷	مرکز خرید
۳۰	مرکز پذیرایی
۲۰	دفتر خدمات مسافرتی
۵	تاکسی تلفنی
۴۱	بانک
۶	دفاتر بیمه

(سازمان منطقه آزاد جزیره قشم، ۱۳۹۳)

در سال ۱۳۹۳، ۲۲ پروژه گردشگری در منطقه آزاد قشم در مرحله اجراست که شامل ۱۶ هتل و ۶ مورد مجتمع تجاری اقامتی برآورد سرمایه گذاری این پروژه‌ها جمعاً بالغ بر ۸۴۰۰ میلیارد ریال می‌باشد که بر اساس متوسط ۴۷ درصد پیشرفت فیزیکی آن تا کنون بالغ ۳۹۴۸ میلیارد ریال هزینه شده و جهت تکمیل این پروژه‌ها نیازمند به تامین نقدینگی است (گودرزی، ۱۳۹۳: ۳).

نتیجه‌گیری

مناطق آزاد به دنبال توسعه اقتصادی و صنعتی، توسعه‌های اجتماعی و فرهنگی یک کشور هستند. شکل‌گیری مناطق آزاد در بسیاری از کشورهای جهان با هدف فراهم آوردن بسترهای لازم برای ارتقای درجه پیوندیابی با بازارهای جهانی، و افزایش میزان صادرات کالاها و خدمات از طریق حذف یا کاهش محدودیت‌های متعارف موجود در سرزمین اصلی، و ایجاد مزیت نسبی برای فعالیت اقتصادی در آن مناطق بوده است که به طور معمول با تجهیز سرمایه‌های خارجی و بهره‌گیری از مدیریت و دانش فنی سطح بالا به تسریع رشد و توسعه اقتصادی آن مناطق انجامیده است. هدف کلی اعلام شده برای منطقه آزاد قشم با توجه به موقعیت استراتژیک آن (ساحل مناسب برای ایجاد اسکله‌های بزرگ، وجود ذخایر گاز و انرژی، نزدیکی به سرزمین اصلی)، تبدیل این منطقه به یک پارک صنعتی با مجموعه‌ای از صنایع سنگین انرژی با برآورد سرمایه‌گذاری‌های زیربنایی تولیدی بوده است.

بررسی‌ها نشان می‌دهد مسئولان جزیره قشم باید به بازارهای مهم و عمده گردشگری فرست (اروپا، آمریکا و شرق دور)، ایجاد تسهیلات واقعی و لازم برای سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی، و برندسازی از طریق حضور در همه رویدادهای بزرگ و عمده گردشگری توجه داشته باشند. از لحاظ امنیت اجتماعی باید از عوامل مخل امنیت اجتماعی نظیر قاچاق کالا، خرید و فروش‌های مشروبات الکلی و ... جلوگیری شود. در نهایت تدوین طرح جامع مدیریت گردشگری در جزیره با توجه به پتانسیل‌های فوق‌العاده‌ای که از نظر اقتصادی و گردشگری و نیروهای ارزشمند بومی دارد می‌توانند پشتوانه‌های عظیمی برای سرمایه‌گذاری توسعه جزیره قشم باشد.

جزیره قشم برای توسعه زیرساخت‌ها و جذب سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی و همچنین برای این که به یک پایگاه رقابتی در جهان تبدیل شود باید سیاست‌های کلی زیر را دنبال نماید.

۱. عزم واقعی دولت برای توسعه مناطق آزاد با جلب مشارکت بخش خصوصی
۲. اطلاع‌رسانی از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های بالقوه و بالفعل منطقه آزاد قشم در زمینه تولید، تجارت، گردشگری، مراکز آموزش عالی، درمانی و ...
۳. ایجاد ساز و کارهای مناسب جهت بالا بردن اطمینان سرمایه‌گذاران خارجی.
۴. ایجاد ساز و کارهای مناسب جهت حمایت از گردشگری.
۵. تخصیص منابع مالی و افزایش سهمیه ارزی در بودجه کل کشور برای اجرای پروژه‌های زیر بنایی.
۶. بهره‌گیری از منابع مختلف جهت توسعه امور زیر بنایی و زیر ساخت‌های جزیره قشم.
۷. بسترسازی لازم جهت واگذاری فعالیت‌های اقتصادی در چارچوب اصل ۴۴ قانون اساسی.
۸. بازنگری و اصلاح قوانین و مقررات حاکم بر منطقه آزاد قشم.
۹. روان و شفاف سازی قوانین و مقررات مربوط به جذب سرمایه‌های خارجی و توسعه مراکز اقامتی و تفریحی جهت جذب گردشگر.

۱۰. گسترش خدمات و تسهیلات لازم جهت تسهیل در امور شرکت‌های صنعتی و توسعه واحدهای تولیدی
۱۱. توسعه میادین نفتی و گازی و سوخت رسانی به کشتی‌ها و نیز ارائه خدمات کشتیرانی از قبیل (عرضه آب آشامیدنی و مواد غذایی - تعمیرات کشتی - ایجاد امکانات رفاهی و اقامتی دریائی و ...)

منابع

- ابراهیم زاده، عیسی و آقاسی زاده، عبدالله. (۱۳۹۰). تأثیر منطقه آزاد چابهار بر توسعه گردشگری حوزه نفوذ آن با بهره گیری از مدل رگرسیون و آزمون T-test، فصلنامه جغرافیا و توسعه، شماره ۲۱.
- آرمش، همایون. (۱۳۸۷). مناطق آزاد تجاری، چالش‌ها؛ فرصت‌ها، مجله بانک، انتشارات بانک صادرات ایران، سال دهم، شماره ۴۷.
- اسفندیاری، علی اصغر، مقدس حسین زاده، سمیره، دلآوری، مجید. (۱۳۸۷). ارزیابی عملکرد مناطق آزاد تجاری ایران و تاثیر آن در توسعه اقتصادی این مناطق، پژوهش نامه اقتصادی
- انوار، سید فخر الدین (۱۳۸۴)، قشم و تجربیات توسعه و گفته‌ها، تهران: انتشارات سازمان مناطق آزاد.
- انوار، سید فخرالدین (۱۳۸۴)، قشم و تجربیات توسعه و ایده‌ها، تهران: انتشارات سازمان مناطق آزاد، ۱۳۸۴.
- انوار، سید فخرالدین (۱۳۸۴). قشم و تجربیات توسعه و عملکردها؛ تهران: انتشارات سازمان مناطق آزاد، ۱۳۸۴.
- برهانی، حمید. (۱۳۸۷). مناطق آزاد و تاثیر آن در اقتصاد داخلی، مجله بانک، انتشارات بانک صادرات ایران، سال دهم، شماره ۴۷.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۸۲). جغرافیای سیاسی ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ جغرافیای سیاسی ایران: تهران؛ انتشارات سمت، ۱۳۸۱.
- داوریان، مجید. (۱۳۸۷). اهمیت مناطق آزاد و نقش آن در رشد و توسعه اقتصادی کشور، مجله بانک، انتشارات بانک صادرات ایران، سال دهم، شماره ۴۷.
- دیباین، ابراهیم. (۱۳۷۲). بررسی فعالیت‌های منطقه آزاد تجاری صنعتی قشم، هرمزگان، اداره کل امور اقتصادی و دارایی استان هرمزگان.
- سازمان منطقه آزاد قشم. (۱۳۸۲). الگوی تحول در کارکرد مناطق آزاد کشور در چشم‌انداز توسعه و امنیت ملی.
- سیمیر، رضا، بهمنی، علی رضا، منطقه آزاد تجاری - صنعتی انزلی و توسعه پایدار، ماهنامه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مناطق آزاد، سال بیستم، شماره ۲۲۳.
- شاکری، عباس و سلیمی، فریدون. (۱۳۸۵). عوامل مؤثر بر جذب سرمایه‌گذاری در منطقه آزاد چابهار و اولویت بندی آنها با استفاده از تکنیک ریاضی AHP، پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۲۰، صص ۱۳۰-۹
- شورای عالی مناطق آزاد، ۱۳۷۷
- صدری، محمد باقر. (۱۳۸۷). برای توسعه مناطق آزاد چه کرده ایم؟، مجله بانک، انتشارات بانک صادرات ایران، سال دهم، شماره ۴۷.
- قادری، اسماعیل، فرجی راد، عبدالرضا، بروجی، سمیرا. (۱۳۹۰). جایگاه گردشگری در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه مناطق آزاد (مطالعه موردی قشم)، فصلنامه فضای گردشگری، سال اول شماره ۱.
- کامران، حسن. (۱۳۸۱). علل توسعه نیافتگی مناطق آزاد ایران، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال هفدهم، شماره ۳ و ۲.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). روند تغییرات جمعیت استان هرمزگان با تاکید بر نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، استانداری هرمزگان، معاونت برنامه‌ریزی.
- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۰). سرشماری عمومی و نفوس مسکن.
- اکبرپور سراسکانرود، محمد، نوربخش، فاطمه. (۱۳۸۹). نقش اکوتوریسم در توسعه پایدار شهری و روستایی؛ نمونه موردی: جزیره قشم، فصلنامه مسکن و محیط روستا، شماره ۱۳۲.

- قاسمی، م. (۱۳۸۳)، چهارراه تجارت آزاد، دبیرخانه مناطق آزاد و ویژه ایران، تهران.
- امری کاظمی، علیرضا. (۱۳۸۳)، اطلس ژئوتوریسم قشم، انتشارات سازمان زمین شناسی و اکتشافات معدنی کشور.
- هاشمی، پگاه، بیات، مهنوش (۱۳۹۳)، شناخت پتانسیل‌های اکوتوریسمی خلیج فارس در جهت ایجاد توسعه پایدار، مرکز گردشگری علمی- فرهنگی دانشجویان ایران.
- سایت خبری تحلیلی جنوب ایران ۱۳۹۳
- گودرزی، محمد (۱۳۹۳)، نگاه تحلیلی بر شرایط وضعیت منطقه آزاد قشم، پایگاه خبری تحلیلی صدای صنعت.

فصلنامه